

De dieren van De Dene

Bart Ramakers

Samenvatting

Dit artikel pleit voor meer erkenning van het humanistische karakter van de tekstuele bijdragen van Eduard de Dene aan *De warachtighe fabulen der dieren* (1567).

Abstract

This article calls for more recognition of the humanist character of Eduard de Dene's textual contributions to *De warachtighe fabulen der dieren* (1567).

De warachtighe fabulen der dieren van Eduard de Dene en Marcus Gheeraerts laat zien hoe de muzen al halverwege de zestiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden een nieuw vaderland hadden gevonden. Dat zou je niet denken wanneer je leest wat Karel Porteman en Mieke Smits-Veldt over De Dene schrijven: 'Enkele jaren later zien we deze gezaghebbende factor aan het werk in het veld van de moderne fabel- en emblemataliteratuur in het gezelschap van de humanistische kunstenaar Marcus Gheeraerts. Hij krijgt daarbij bijval van de vernieuwer Lucas d'Heere' (Porteman & Smits-Veldt, 2008, p. 35). Terwijl het genre 'modern', de kunstenaar 'humanistisch' en de drempeldichter een 'vernieuwer' mag heten – termen die duiden op renaissancecistisch engagement – krijgt de dichter het epitheton 'gezaghebbend', vermoedelijk op basis van het *Testament rhetoricael*, dat in de voorafgaande zin 'een volumineuze verzameling van een kleine driehonderd, soms knappe dichtstukken in de stijl van de *seconde rhétorique*' wordt genoemd, 'die af en toe Villon en Rabelais blijken na te volgen'. Daar moet De Dene het mee doen: met 'soms knap', 'af en toe Villon en Rabelais' en alleen 'de *seconde rhétorique*'.

Ik zou hiertegen willen inbrengen dat De Denes aandeel in *De warachtighe fabulen* zowel qua omvang als belang veel aanzienlijker is dan literatuurhistorici menen of zich realiseren, en dat hij daarom groter appreciatie verdient. Ook hem mogen we 'modern', 'humanistisch' en een 'vernieuwer' noemen, een beoefenaar bovendien van beide vormen van retorica, van zowel de *seconde rhétorique* (de eigentijdse dichtkunst) als de *première rhétorique* (de klassieke retorica), en dat in gelijke

mate.¹ Deze herwaardering is overigens niet nieuw; Paul Smith heeft er al een aanzet toe gegeven (Smith, 2006, p. 11, 13, 22-25). Kortom, de dieren van Gheeraerts zijn evengoed de dieren van De Dene.

Het voor- en nawerk van *De warachtighe fabulen* laat er weinig twijfel over dat De Dene de auteur van de meeste, zo niet alle teksten is. Hij koos (of bedacht) en berijmde ze. In zijn nawoord schrijft hij zelf: ‘Wt liefden ter consten, zoot de zinnen begonsten / Heb desen Boeck by ionsten / Ghestoffeert, met t’bedieden in Rhetorijcken / Wat de figueren leeren / Om leuen gentelick (...)’ (De Dene & Gheeraerts, 1567, p. 217) In zijn opdracht aan Hubert Goltzius onderscheidt Gheeraerts de ‘Figuren’/‘Fygueren’ duidelijk van de ‘Rhimen’ en suggereert alleen de eerste te hebben gemaakt. Die ‘Rhimen’ omvatten de berijmde fabelvertellingen en de ‘schriftelicke Sententien ende leerijnghen’ waarmee deze ‘verciert’ zijn (De Dene & Gheeraerts, 1567, p. 2). In zijn drempeldicht spreekt D’Heere eveneens van ‘dichten excellent / Verciert (zoo ghy muecht zien) als Coninclicke croonen / Met sententien ooc, en menich Ornament (...)’ (De Dene & Gheeraerts, 1567, p. 3).

De vermelding – tweemaal – van sententies vormt een belangrijke aanwijzing voor het humanistische karakter van de fabelteksten. De Dene gebruikt ze aan het eind van iedere strofe. Volgens Erasmus in *De copia verborum ac rerum* (1512) behoren sententies, net als fabels zelf, tot het voorbeeldrepertoire waaruit de redenaar kon putten om zijn betoog overtuigender en bloemrijker te maken (Erasmus, 1978, p. 606-607).² Ze zijn illustratief voor de manier waarop De Dene zijn hoofdbron, de Franse berijming van de fabels van Aesopus door Gilles Corrozet (1542), bewerkt. Hij imiteert die vrijelijk en selectief en voegt er elementen van eigen vinding aan toe, waaronder die sententies. Daarmee toont hij zijn verbeeldingskracht – precies wat Erasmus van de fabeldichter verwacht (Smith, 2006, p. 23, 25; Erasmus, 1978, p. 631).

Ik zie *De warachtighe fabulen* als een verzameling bimediale betogen, als manifestaties van alle stappen van het retorische compositieproces (*rhetorici canones*), van de *elocutio*, maar evenzeer van de *inventio* en de *dispositio*, in bepaalde opzichten zelfs van de *pronunciatio* en de *memoria* (Manns, 2007). Ook wanneer we aannemen dat Gheeraerts’ illustraties het uitgangspunt van receptie vormden, dan nog werden de waarneming en verwerking ervan, inclusief de herinnering eraan, gestuurd door de teksten van De Dene. Die beweging

---

¹ Marijke Spies heeft het onderscheid tussen beide vormen van retorica voor het rederijkersonderzoek geoperationaliseerd, waarbij zij de rederijkers overigens voornamelijk, zo niet uitsluitend, beschouwt als beoefenaars van de *seconde rhétorique*. Zie bijvoorbeeld Spies, 1993.

² Over hun plaats in een redevoering, zie Erasmus, 1978, p. 627.

zich op het vlak van de aristotelische deugdethiek, die situationeel van aard was en betrekking had op het menselijk handelen in concrete situaties, zowel privé als publiek. Het genre bood van oudsher gelegenheid tot morele reflectie middels een spiegeling aan dieren (Zafiroopoulos, 2001, p. 43). Daarom heetten ze ook waarachtig, in die zin dat ze dierlijk gedrag beschreven, waaruit de lezer morele lessen kon trekken (Smith, 2006, p. 14). Hetzelfde gedrag immers vertoonden ook mensen. Op de correspondenties tussen mens en dier kwam het aan.

Hoe emblemfabels de lezer retorisch involveerden, wil ik demonstreren aan de hand van het voorbeeld van *Leeu, Esel ende Vos* (Fig. 1, 2), de pendant van *Du Lyon, de L'asne et du Regnard* in de bundel van Corrozet (1882, p. 133-134). Er treden drie dieren in op, waarvan er een, de Vos, twee rollen in zich verenigt: die van protagonist en die van commentator. De lezer wordt geacht zich aan twee dieren te spiegelen. Allereerst aan '[d]en verwaenden Esel', die zich aanmatigt de jachtbuit te verdelen en zo de woede wekt van de Leeu, die hem ter plekke verscheurt. Dit tafereel beslaat de eerste strofe, die eindigt met een ethische analyse van wat de Esel overkomt, gevolgd door een sententie: 'Met t'lijf hijt becochte door zijn botte manieren / T'ghaet wel daer de minste de meeste obedieren.' De tweede strofe nodigt de lezer uit zich te verplaatsen in de positie en het gedrag van de Vos en zich een voorstelling te maken van de innerlijke staat van waaruit die handelt en spreekt, nadat hij, zoals in de eerste regel staat, 'zach watter was bedreuen', namelijk de executie van de Esel. Die staat centraal in de illustratie van Gheeraerts en wordt gadeslagen door de Vos. Dat is eveneens te zien. De Dene beschrijft wat Gheeraerts in beeld brengt – een ekfrase. Aansluitend geeft hij weer welke uitwerking het geziene op de Vos heeft: Die '[s]tond in vreesse van te laten t'leven.' (Corrozet vermeldt noch het getuige zijn noch de emotionele staat van de Vos.) Wanneer de Leeu hem opdraagt de prooi tussen hen beiden te verdelen, is hij verstandig genoeg het grootste stuk – het leeuwendeel – voor zijn meerdere te bestemmen. Waar hij die wijsheid – 'wete' – vandaan heeft, wil de Leeu weten. De Vos, zijn blik wendend naar de dode Esel, antwoordt: 'Vooren bewesen, es naer gheleert.' Die sententie vormt de laatste regel van de tweede strofe, die De Dene dus in de mond van de Vos legt.

Het motto 'Hem zeluen hy wel reghelt / Die an anderen speghelt' introduceert de emblemfabel als een pleidooi voor zelfregulering middels spiegeling aan het gedrag (of het lot) van de ander. Op het niveau van de fabel is het de Vos die zich spiegelt aan de Esel. Op het niveau van het embleem is het de lezer die zich spiegelt (of wordt opgeroepen dat te doen) aan de Esel en de Vos samen. De moreel-religieuze betekenis van hun beider handelen blijkt uit de

Schriftcitaten met het karakter van gedragsregels, die vanwege hun Bijbelse oorsprong tegelijkertijd gezaghebbend en verplichtend zijn. Ze hebben betrekking op het tonen van onderdanigheid door de burger aan de door God gegeven overheid. Retorisch gezien gaat het eveneens om sententies. Hetzelfde geldt voor het *motto*, al zouden we dat evengoed een stelling (*thesis*) kunnen noemen, met de fabelvertelling als *confirmatio*. Daarbinnen fungeren de sententies dan weer als gemeenplaatsen die de argumentatie tussentijds samenvatten.

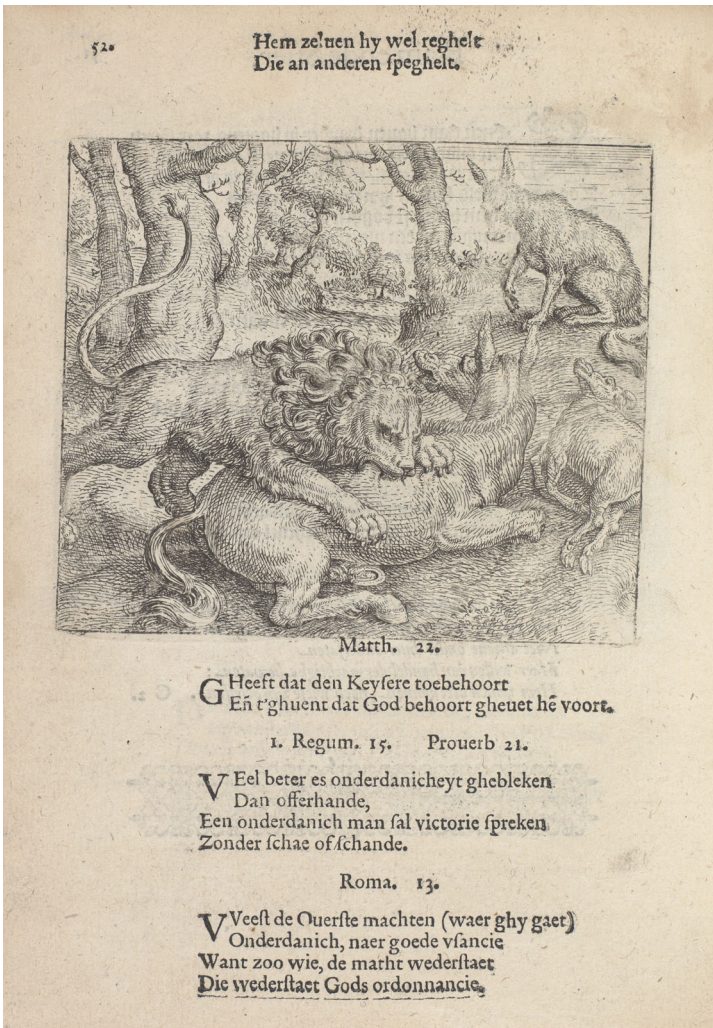

Fig. 1: *De fabel Leeu, Esel ende Vos in De warachtige fabulen der dieren* (1567), p. 52. Ex. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek | nationale bibliotheek van Nederland, KW 1702 C 23.

 En Leeu den Esel en den loosen Vos tsamen
 Den iaght aen namen:
 Dooz velden bosschen/ bzaemen/ en beloouerde wegheit
 Hendelick iaghende/ so verre camen
 Dat zy een goet wildtwangh hebben creghen
 Den veruacnden Esel wiert terfont gheueghen
 Die te bedeelne/ zoot hem best dochte:
 Den Leeu wiert verstoort/ al heeft hy ghesueghen
 En daerom den Esel verschuert/ en touderbzochte
 Met elijc hiet berochte dooz zyn botte manieren
 Tghaet wel daer de minste de meeste obedieren.

 De Vos die zach watter was bedreuen
 Stontd in vreesse van te laten t leuen
 Den Leeu gaf hem last vander gheuanghen beeste
 Tusschen hem twee zou hy de deelinghe gheuen
 Op dat elck met t zyne mocht houden seeste/
 De Vos gaf den Leeu het alder meeste
 Ende t minste voor hem zeluen heeft hy ghehouden daer.
 Den Leeu dit ziende vzaeghde met bliiden gheeste
 Wie hem die wete gheleert hadde openbaer
 De Vos andtvoorde claer naer den Esel ghekerct:
 Doozen bewesen/ es naer ghekerct.

 Zoo sal oock niemant iegbens die syn machie
 Hem stellen, of te stoutelick wandelen ontrent
 Maer onderdanich wesen gheschietelick voordachtich,
 Hooren, zwijsghen verdraeghen, eendrachtich,
 Ende daer zy ouer hebben regiment
 Niet te doene sonder consent
 Want claer ist bekent, naer d'oude leere:
 Daer gheen bedwanck es, en es gheen eere.

G 31.

Fig. 2: *De fabel Leeu, Esel ende Vos in De warachtighe fabulen der dieren (1567), p. 53. Ex. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek | nationale bibliotheek van Nederland, KW 1702 C 23.*

We kunnen de fabelvertelling ook opvatten als *narratio* in de zin van feitenreelaas, gevolgd door de moraal als *confirmatio*. Die bestaat altijd uit een expliciete vergelijking (*simile*) tussen de dierenwereld en de mensenwereld en een bevestiging van de correspondentie tussen beide. Het belang ervan wordt steevast geïndiceerd door een wijzend handje (*manicula*), gevolgd door openingsformules als ‘Inshelijcx hebben’ of – argumentatiever kan haast niet – ‘Bewijsende’ (De Dene & Gheeraerts, 1567, p. 47, 59). De moraal is retorisch gesproken dus tevens *conclusio*. Het voorbeeld van *Leeu, Esel en Vos* indachtig,

formuleert die de te leren les zowel negatief als positief: ‘Zoo sal oock niemandt iehens die sijn machtich / Hem stellen, of te stoutelick wandelen ontrent / Maer onderdanich wesen gheschietlick voordachtich’, om te eindigen met alweer een sententie: ‘Daer gheen bedwanck [machtsuitoefening en onderwerping daaraan] es, en es gheen eere.’ Ze vormt een conclusie op zich.

Over de auteur

Bart Ramakers is hoogleraar Oudere Nederlandse Letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Literatuurlijst

- Corrozet, G.** (1882). *Les fables d'Esopes mises en rithme françoise pas Gillis Corrozet*, ed. Le Mis de Queux de Saint-Hilaire. Parijs: Librairie des Bibliophiles.
- De Dene, E. & Gheeraerts, M.** (1567). *De warachtighe fabulen der dieren*. Brugge: Pieter de Clerck.
- [**Erasmus Roterodamus, D.**] (1978). *Collected works of Erasmus. Literary and educational writings 2: De copia/De ratione studii*. Ed. Thompson, C.R. Toronto etc.: University of Toronto Press.
- Manns, S.** (2007). ‘Nucleus emblematum. Überlegungen zu einer Semiotik des Emblems.’ In Frank, T., Kocher, U. & Tarnow, U. (red.), *Topik und Tradition. Prozesse der Neuordnung von Wissensüberlieferungen des 13. bis 17. Jahrhunderts*. Göttingen: V&R unipress, pp. 47-65.
- Porteman, K. & Smits-Veldt, M.B.** (2008). *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Smith, P.J.** (2006). *Het schouwtoneel der dieren. Emblemfabels in de Nederlanden (1567-ca. 1670)*. Hilversum: Verloren.
- Spies, M.** (1993). ‘Developments in sixteenth-century Dutch poetics. From “rhetoric” to “renaissance”.’ In Plett, H.R. (red.), *Renaissance-Rhetorik/Renaissance Rhetoric*. Berlin etc.: De Gruyter, pp. 72-91.
- Zafiroopoulos, C.A.** (2001). *Ethics in Aesop's Fables. The Augustana Collection*. Leiden etc.: Brill.